

A HUMANISTÁK SZEREPE A XVI. SZÁZADI ORVOSI GONDOLKODÁSBAN

Dr. Kemenes Pál

orvos, orvostörténész, társadalomorvostan szakorvos

A humanizmus tudatosan vállalt célja volt a skolasztikus tudomány helyébe új, a gyakorlat számára használhatóbb tudományt állítani. Természetesen ehhez a tudás fennálló épületét le kellett rombolni. Az új értékrend a skolasztika érdeklődési körén kívül eső vagy annak perifériájára szorult diszciplínákra épült. A humanizmus a történelmet, a retorikát és az esztétikát állította érdeklődésének középpontjába. Az új világkép kialakításához, megalapozásához, létjogosultságának igazolásához, ahhoz, hogy riválisa lehessen a skolasztika monolitikusan felépített ismeretvilágának egyrészt olyan auktoritásokra volt szükség, akiknek a művei nem vitatható hivatkozási alapul szolgálhattak, másrészt megbízható, a kor tudásával egybevágó és a gyakorlatban is jól hasznosítható tudásra kellett szert tenni.

A humanizmus szellemi áramlatán végigvonul a klasszikusokra történő állandó hivatkozás és a műveikből merített ismereteknek a XV-XVI. század tudásával való szinkronba hozásának törekvése. Az ismeret és hivatkozási alapul szolgáló klasszikus szerzők írásainak felkutatása, filológiai revíziója a leggyorsabban célhoz vezető módon oldotta meg az új világkép megalapozásának problémáját. Elsősorban filológiai módszerekkel bővítették az ismerethátteret. E sikeres problémamegoldás paradigmátikus alkalmazása miatt vált a nyelvismeret és a grammatikai felkészültség a humanizmus alapjává. A humanizmus egy olyan szellemi áramlat volt, ami egy sokrétűbbé váló világ létrejöttének irányába tágította az addigi ismeretek körét. A szövegfeltárások során számos filozófiai, természetismereti és orvosi mű is napvilágra került. Tartalmuk többé vagy kevésbé szemben állt a skolasztika kanonizálta teológiai és természetfilozófiai ismeretekkel. A humanizmus jórészt egységesnek tekinthető szellemi áramlata a skolasztika szilárd pilléreibe ütközve szétagolódásnak indult. Ez a folyamat tartalmi és módszertani téren egyaránt megindult. A filológiai bibliakritikától a tartalmi kritikát is jelentő reformációig, Arisztotelész, Avicenna és mások logikai tárgyú írásainak szövegkonstrukciójától a logika ramusi retorizálási kísérletén keresztül matematizálásáig, számtalanul szaporíthatók a példák a specializációs folyamatra.

A XVI. század elejének humanistái válaszut elé kerültek; vagy kitartanak korábbi ismeretháttér bővítő módszerük - a szövegfeltárás, rekonstrukció, szövegkritika, jegyzet és kommentárírás mellett vagy megpróbálnak tartalmilag és rendszerében is új tudományt alkotni.

A természettudomány és a természetfilozófia terén a humanisták többszörös problémával találták szembe magukat. Amíg a Biblia szövegének rekonstrukciója, különböző szövegvariánsok hitelességének eldöntése jelentette a fő kérdést, - egyúttal a katolikus egyház elleni fellépés alapját - addig a filológiai módszerek megfelelőnek bizonyultak és létrejött az a viszonylag egységes és szilárd ismeretalap amire a különböző szövegértelmezéseket alapozhatták. Megteremtődött az egyházi reformok, új teológiai rendszerek elméleti bázisa. (A felekezeti vitákban még sokáig komoly súllyal estek latba a filológiai érvek, de minden esetben az elsődleges cél az új rend teremtése

volt.)

A természeti és műszaki tudományok esetében hasonlóképpen létrejött a szöveg tisztítási és rekonstrukciós munkák folyamán egy egységesnek nevezhető ismeretalap, aminek a megbízhatóságát a szöveg hitelesség szintjén a filológusok többé-kevésbé biztosítani tudták. A szövegek tartalmi hitelességének, valósághoz való viszonyának a vizsgálata azonban már meghaladta a hagyományos humanista felkészültség kereteit, sőt már a szöveg hitelesség eldöntése kapcsán is felmerültek olyan szakmai kérdések, amelyek a nyelvismereten túl speciális szakmai felkészültséget igényeltek. Szépen példázza ezt a Vitruvius-kiadások sora. *“A Vitruvius-szöveggel kapcsolatos jellegzetes humanista attitűd . . . minél tisztább szöveg előállítása. Az esetleges jegyzetek, hibák javítását, rövid megjegyzéseket tartalmaznak. Merőben más az építészet viszonya a vitruviusi szöveghez. Az építészek a szabályokat, törvényeket keresik a vitruviusi szövegben, kifejezetten gyakorlati célzattal.”* /1/

“A 16. században . . . határozottan kifejezésre jut a különbség, amely egy századdal korábban a filológiai és az építészeti attitűd eltávolodásával kezdődött . . . a Vitruvius-filológia autonómmá válása a században végérvényesen megtörténik. Az építészek saját traktátusaikban foglalják össze építészeti teóriáikat.” /2/

Hasonló volt a helyzet más tudományokban, így az orvostudományban is. A XV., XVI. század fordulóján élt humanista orvos *Manardus János* /3/ működése az előbbieken vázolt specializálódás kezdeti szakaszára esik. Orvosi gyakorlatában Galénosz követője és kritikusa ugyanakkor a klasszikus szerzők egy-egy kifejezésének, meghatározásának értelmezésén hosszadalmas vitákat folytató filológus és purifikátor. Munkásságára, miképpen a századforduló gondolkodására a klasszicizmus a jellemző. A korra olyan súllyal nehezedett rá a még csak többé-kevésbé feldolgozott antik örökség, hogy elsősorban ennek feldolgozásával, értékeinek és hatásának felmérésével foglalkozott a kor tudósa és a kritikának szűkebb teret engedett. Sommásan bár, de jó lelkiismerettel állíthatjuk még akkor is, ha az alábbi Manardus idézet ennek ellentmondani látszik, hogy a XV., XVI. század fordulóján úgy a tudományokban, mint a művészetekben az elsődleges cél a klasszikusok megismerése és tudásuk elsajátítása volt.

“Aki tollat vesz a kezébe, az törekedjék az igazság keresésére, nem pedig a régi írók bálványozására, mert különben a tudomány nem fog fejlődni; a tudományos haladás feltétele a kritika.” /4/

A kritika is az ókori szerzők műveinek ismeretét feltételezi, s az igazság is csak e mérföldkövekhez képest ilyen vagy olyan. A XVI. század közepén élt orvos humanista *Zsámboky János*, orvosi képzettségét filológiai téren kamatoztatta./5/ Olyan szövegkiadások sajtó alá rendezésén fáradozott, amelyek a későbbiekben élesen elhatárolódó két tudomány sajátos szempontjait egyszerre próbálták meg kielégíteni.

Zsámboky számára az elsődleges cél a filológiai módszerekkel létrehozott szilárd szakmai ismeretalap volt, míg Manardus munkásságára az antik textusok orvosi és filológiai szempontú értelmezésének keveredése a jellemző.

Crato von Krafftheim és *Jordán Tamás*, Zsámboky kortársai és barátai gyakorló orvosok lévén az antik szerzők munkáit praxisuk érdekében és saját elképzelések alátámasztására használták fel. A klasszikusok ismerete náluk kiindulási alap, a vita e művek felett nem filológiai, hanem szakmai, gyakorlati volt. A humanista felkészültségen túlmenően valamilyen szakmai képzettséggel is rendelkező humanisták (mint például Zsámboky) érdeme, hogy filológiailag ugyan még korántsem teljesen kifogástalan, de az adott szakma számára már elégséges pontosságú és megbízhatóságú,

szövegeket állítottak össze, hogy azok ismeretalapul szolgálhassanak. Ez az egyes szakmák ismeretháttérének filológiai módszerekkel történő bővítése és megszilárdítása. Új orvosi kérdéseket feltenni, tisztázni, egyes antik szerzők véleményét bírálni csakis egy viszonylag egységes ismeretháttér, illetve szövegbázis létrehozása után lehetett. Az ismeretháttérnek tartalmi szempontból is maximálisan megbízhatónak kellett lennie ahhoz, hogy ésszerűen nem vitatható hivatkozási alapul szolgáljon tudományos problémák megoldásánál. Az első lépéseket ezen a téren is a szakirányú felkészültséggel is bíró humanisták tették meg, orvosi ismereteiket az antik szerzők műveinek rekonstruálása terén kamatoztatva. A kiszélesített és a szövegbázis szintjén megbízhatóvá tett ismeretalap számos egymásnak ellentmondó tény, elképzelést, eljárást tartalmazott. Az ebből fakadó problémát tisztázása a gyakorló orvosokra várt.

Az egymásnak ellentmondó elképzelések feletti vitában az orvosi gyakorlat, tapasztalat szolgált megbízható vezérfonalul, hogy a már meglévő tudás és az újonnan szerzett (feltárt) ismeretek közötti logikai kapcsolatot megteremtsék és létrejöjjön egy koherens szakmai ismeretalap. Az ismeretháttér koherenssége tételében nagy szerepet játszott az orvosi levelezés, ami a mai szaksajtó szerepét betöltve lehetővé tette egy, a tudományos közösség által kiáltgolt és elfogadott álláspont létrejöttét. *

A XVI. század végi orvosi tárgyú levelezés és a levelek gyűjteményes kiadásai, valamint a hozzájuk csatolt consiliumok képezték a tudományos közélet színterét, illetve egy-egy tudósközösség egyezményes véleményét valamely szakmai kérdéstről. A specializáció e fokán a klasszikusok orvosi textusainak filológiai és szakmai megközelítése élesen elkülönült, autonómmá vált.

A humanisták szövegfeltárásai és szövegkritikai eredményeképpen létrejött egy kiszélesedett és viszonylag egységes és szilárd ismeretháttér, ami egyfelől az új tapasztalati eredmények értelmezését tette lehetővé, másfelől az új eredmények már nem a teljes ismeretháttér, hanem annak csak elemenkénti cseréjét tették szükségessé. E folyamat során vált lehetővé, hogy a XVI. század orvosi gondolkodásában az empiria mind nagyobb teret nyerhetett.

*A tudománytörténet egyik tanulsága az, hogy a tudományos közvélemény kompromisszumos megoldásai gyakorta vezették tévutakra a tudományt és az egyébként előre mutató, a fejlődést elősegítő elképzelések érvényesülését meggátolták.

IRODALOM

1. *Hajnóczi Gábor: A kétezer éves Vitruvius In. Vitruvius: Tíz könyv az építészetről Bp. 1988. 17.*
2. *U.o. 20.*
3. *Herczeg Árpád: Manardus János (1462-1536) magyar udvari főorvos élete és művei Bp. 1929. 38.*
4. *U.o. 37.*
5. *Schultheisz Emil: Zsámboky, az orvos humanista. Orvostörténeti Közlemények 31. 1990. antedatálva (1985) 109-112. 178.*

Dr. Kemenes Pál: A humanisták szerepe a XVI. századi orvosi gondolkodásban. Orvosi Hetilap 132. (1991) 12. 647-648.

Valamennyi dokumentum szerzői és egyéb jogai a szerző tulajdona. Valamennyi dokumentum csak és kizárólag magán célra, változtatás nélkül másolható a szerzőre és a forrásra történő pontos hivatkozással. Minden más terjesztési és másolási mód és forma esetében a szerző engedélyét kell kérni. A szerzőre és a forrásra való pontos hivatkozást és az engedélyt a dokumentumban mindig fel kell tüntetni és annak mindig benne kell maradnia a dokumentumban. A dokumentumok és azok részletei a szerző és a forrás pontos megjelölése nélkül még parafrázisként sem idézhetők és semmilyen célra fel nem használhatók. A dokumentumokkal kapcsolatos jogokról az 1999. évi LXXVI. törvény A szerzői jogról, továbbá a 2001. évi LXXVII. törvény a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény módosítása megfelelő szakaszai rendelkeznek.

Dr. Kemenes Pál: Orvostörténeti publikáció